
DRAGAN STOJANOVIĆ

ČOVEK — BITNA TEMA

GAJO PETROVIĆ: »MOGUĆNOST ČOVJEKA«,
RAZLOG, ZAGREB 1969.

Nikada se o jednoj stvari ne govori mnogo ako za to ne postoje razlozi, pa ako naša pažnja često postaje plen praznoslovlja, onda i to može staloženom i umnom čoveku dosta jasno da osvetli otkud toliko mnogo reči, kuda su one upravljene, pa i to zašto često nisu i ne mogu nikuda biti upravljene. U obilju reči koje čoveka i savremenost, kao svojevrсни, najteže možda pojmljiv sklop, žele da objasne, često nema ni onog neophodnog minimuma, koji bi nas doveo barem na prag razumevanja, ako ne već i u samo središte bitne spoznaje šta se sa savremenim čovekom uistinu zbiva: gde smo i kuda treba da krenemo; kuda *možemo* da se uputimo. Mnogo i nejasno se o čoveku danas govori zato što štošta sa čovekom nije »u redu«, a onda je razumljivo i to zašto se teško o tome može jasno i lapidarno izreći nešto što bi istovremeno bilo i ozbiljno. Poučeni takvim iskustvom u pogledu ove vrste knjiga, svaka nova koja u naslovu sadrži reči »čovek«, »humanizam« ili slično izaziva, ako ne baš podozrenje, ono svakako oprez, nismo li iznova pred pokušajem koji razočarava. Ako, međutim, naidemo na zaista bitno mišljenje čoveka i vremena, naše zadovoljstvo onda biva, zbog koristi i značaja toga, utoliko veće. Kao uvek, ono što se izdvaja — pleni. U mnogo čemu se to može reći za knjigu Gaje Petrovića, o kojoj je reč. Želimo da navedemo ovde nekoliko razloga koji nas navode na takav sud.

Knjiga je zapravo zbornik članaka koji su nastali tokom poslednjih nekoliko godina. Iako bi se po različitosti naslova i predmeta o kojima se govori moglo pomisliti da je to niz tekstova labavo ili nikako međusobno povezanih, upravo je obrnuto: reč je o jednoj koherentnoj knjizi, u kojoj su svi izrečeni stavovi proizašli iz precizno i nedvosmisleno određene idejne orijentacije u čija obeležja, među ostalim, spada i to da svoju doslednost i preciznost želi jasno da očituje.

Čini se da su sledeće dve stvari najznačajnije, ako treba odrediti koja su obeležja mišljenja koja prilaz raznolikim pitanjima čine konsekventnim: Gajo Petrović ni u jednom trenutku ne želi da ostavi čitaoca u nedoumici u pogledu svojih nastojanja da se odmereno, ali odlučno suprotstavlja svakom shematskom i dogmatskom iskrivljavanju, uprošćavanju i svesnom ili nesvesnom falsifikovanju izvorne Marksove misli. Drugo, Gajo Petrović nastoji da na osnovu Marksovog dela zaista marksistički *misli* o pojedinim pitanjima, koja iskrstavaju kao pitanja savremenosti, a ne da vrši egzegezu jednog kanoniziranog i samim tim umrtvljenog i usahnuću sklonog sistema ideja, bez obzira na to da li će u njega ući svi Marksovi spisi, ili samo neki, ili će se tome dodati i Engelsovo i Lenjinovo delo, ili možda delo još nekog četvrtog, itd.

Pobude za ovakav postupak sadržane su, najjezgrovitije izrečeno, u samom naslovu, odnosno u razvijenom obliku već na prvoj strani knjige, u »Uvodu«: »Da li su čovjek i čovječnost još uopće mogući ili su nečovjek i načovječnost još jedna zbilja i mogućnost današnjice?... No da li je čovjek doista samo ono što faktički jest i da li je njegov puki fakticitet njegova istinska zbilja? Ne znači li to identificiranje čovjeka s njegovom faktičkom sadašnjicom — svođenje zbiljskog čovjeka na njegove umrle mogućnosti? Nisu li čovjekove otvorene mogućnosti zbiljskija zbilja od njegove fiksirane sadašnjosti?«

Zbog čega nam se ispunjenje dva pomenuta zadatka, te, dakle, i samo pregnuće da se oni reše, čini značajnim? Što se tiče prvog, prilično je jasno da se svako ko se smatra marksizmom mora pre svega razabrati u tome šta je marksizam, kakav smisao imaju pojedina Marksova dela, kakav odnos postoji među njima i u kojoj meri je to važno odnosno sporedno pitanje za opšte poimanje i usvajanje ili odbacivanje Marksove i marksističke vizije čoveka, sveta, istorije, revolucije itd. Nema sumnje da je u tom pogledu osnovni preduslov za tačno zaključivanje pre svega *adekvatno* razumevanje *izvornog* Marksovog dela, koje je na kraju krajeva ipak najvažnije u marksizmu, i, zapravo, sami je njegov osnov, a da sve nasilno sužavajuće, »prilagođene«, »pročišćene« i što se nekih presudno važnih, određujućih Marksovih stavova tiče — nepogađajuće interpretacije, a pre svega ona staljinistička, moraju odbaciti. Razume se, ovo je mnogo lakše reći nego učiniti, upravo zbog snage koju su kroz istoriju marksističke misli i socijalističkog pokreta zadobile one »verzije« marksizma koje su, postavši u jednom času vladajuće sve ono što od njih odstupa, pa i ono što bit Marksovog mišljenja *zaista* izra-

žava, proglasile revizionizmom i izdajom svet-skog revolucionarnog pokreta, te, u sebi sakate, nastojale da i samog Marksa i njegovo delo ude-se po svojem podobiju, tj. osakate, a svaki ot-por tome gušile teorijskim raspravama i žustrom diskusijom. Tako da još i danas, uprkos očigled-nosti da nešto sa Marksom nikakve veze nema (ili su, pak, mnoge stvari uprošćene, vulgari-zovane, naopako povezane itd.), postoji zazor da se stvari nazovu pravim imenom, već se i dalje poneki koncepti u filozofiji, sociologiji, po-litičkoj ekonomiji itd. nazivaju komunističkim, socijalističkim ili marksističkim. I to ne samo kada su u pitanju notorna zastranjivanja, u vezi sa tzv. »kultom ličnosti«, nego i inače. Jasno je, dakle, da je svaki autentičan napor da se iz-nova osvoji izvorni smisao Marksovog dela hval-evredan, a takav je onaj Gaje Petrovića. Čak i onda kada sva pitanja i ne uspeva da reši, kao suprotstavljanje postojećoj dogmatiziranoj »marksističkoj« misli, koju dovodi u pitanje i problematizujući njenu održivost — *otvaru puteve* za prevazilaženje takvog stanja u mark-sističkoj teoriji — takav napor je koristan kao nastojanje ka istinskim putevima humaniteta, krčeći prilaze novim prostorima, radi zaista za čoveka.

Naravno, pri tom se mnogo snage i vremena utroši na ova prethodna razmatranja i razgrani-čavanja — tako da se istinski savremeno, bitno mišljenje, tek stavlja sebi u zadatak (kad mu je raščišćen prostor i rasvetljen horizont), ili tek započinje — mada je upravo to ono najbitnije: biti tu, imajući savremenost i predajući joj se.

Tu se nalazimo na mestu na kojem treba na-glasiti drugu, možda nešto manje izraženu ka-rakteristiku Petrovićevog pristupa onom o čemu piše. Reč je, naime, o potrebi i stvarnom reali-zovanju tog zadatka da se zajedno s Marksom, imajući na umu njegovo delo, istorijska zbivanja i realno činjenično stanje u svetu (»svetu filo-zofije«, takođe) *dalje* stvaralački misli i dela, budući da upravo iz biti Marksovog mišljenja proizlazi poruka da se u stalnom kritičkom preispitivanju stvarnosti, u *otvorenosti* moguć-nosti koje čovek sebi sopstvenom praksom stva-ra, stalno i uvek iznova prekoračuje već posto-jeći horizont, »u stalnom procesu nastajanja, kada ne ostaje ništa postalo« (Marks), tj. u stalnoj borbi za svoje vreme i svoju ljudskost u vremenu. Marksu možemo biti verni, da tako kažemo, ponajpre onda ako premašujemo ono što je već tu, pogotovu ako je to ispod nivoa već nagovešćenih i približenih mogućnosti čo-veka, a to jeste slučaj, a izneveravamo ga u trenutku kad se priklanjamo onom što je tu, držeći se za ono što je skamenjeno i zaustavlje-no, bez obzira na to da li ćemo sebe pri tom nazivati marksistima, a stanje stvari ostvarenim

idealom komunizma i socijalizma, ostajući tako u hladovini senke mislioca na kog se pozivamo, umesto da iz nje, u skladu s njegovom mišlju, izađemo na svetlost koju ta misao omogućava.

Sumnje nema da je danas gotovo nemoguće kompetentno raspravljati o čoveku i njegovim perspektivama a da se pri tom prenebregava Marksovo delo, sa svim posledicama koje iz njega proističu. Biti zaronjen u savremenost, tražeći ono bitno, što je određuje, zagledajući se odatle u budućnost, ne može se, dakle, nikako bez uspostavljanja i usvajanja tradicije, u koju i ako ne samo on prvenstveno spada i Marks, određujući tok naše misli, ne snagom dogme koju bismo od toga napravili, već značajem svojih uvida u stvarnost i pitanja istorijskog trenutka. Stoga je ispitivanje izvornog smisla Marksovog dela, kako nam izgleda, neophodan preduslov za sopstveni stvaralački čin mišljenja u određenom pravcu, tj. istovremeno je i nosilac i jedne druge karakteristike za koju smo pomenuli da odlikuje Petrovićevu knjigu. Utoliko je ona (naročito u nekim svojim delovima, »Relevantnost' pojma otuđenja«, na primer) doprinos bitnom ispitivanju savremenosti.

Time, naravno, nije rečeno da ništa ne ostaje upitno. Tako, da navedemo samo jedan primer, koncizni iskazi, lišeni opširnijih izvodenja i podrobnije argumentacije, o suštini samootuđenja, tek nam dovode do svesti prava pitanja koja bi, u svoj njihovoj zamršenosti, teorijski i praktično da tako kažemo, tu trebalo rešiti. Ako, naime, samootuđenog čoveka odredimo kao čoveka otuđenog od onog što on u određenom povesnom trenutku može i treba da bude, onda se mogu postaviti ova pitanja: da li biti otuđen od onoga što se može biti znači i biti otuđen zato što je čovek otuđen i od novih »negativnih«, »demonskih« mogućnosti, koje čovek sebi takođe stvara, tj. mogućnosti destrukcije, razljuđenosti i štaviše potpunog uništenja ljudskog sveta (ova poslednja se u knjizi ne pominje)? Ili stvaranje ovih drugih mogućnosti upravo i znači samo otuđenje; nije li njihov nastanak posledica postojanja otuđenja od »pravih« mogućnosti? (Simptomatična je diskusija oko pojma stvaralaštva, koju knjiga sadrži, gde se uz reč »progresivno« ne daje i ono po čemu će se nešto kao takvo zaista i moći verifikovati). Slična se pitanja mogu postaviti i kad je reč o onom »treba«. Pitanje *mere* bitnog, odn. *mere* prema kojoj će se ono uistinu *ljudski moguće* (a ne, dakle, što se samo fakticiteta ili samo moralno uperenog »treba« tiče) odrediti, ne može se definitivno otkloniti tvrdnjom da okarakterisati društvo ili pojedinca samootuđenim predstavlja »karakterizaciju ontološko-antropološke prirode čovjeka ili društva o kojem je riječ, karakterizaciju koja se ne kreće niti na

nivou pukog fakičkog ,jest' niti na nivou čistog moralnog ,treba'. Ona pripada ,trećem' carstvu, koje je doista ,prvo'« (st. 61). Jer, iako zaista usredotočavanje optike na ontološko-anthropološku razinu, da tako kažemo, otklanja prigovor moralistički postavljen, kao i svaki drugi koji već pitajući promašuje »carstvo ,biti' (koje prethodi rascijepu na carstvo činjenica i carstvo vrijednosti«, a na koje se pojmovi otuđenosti i neotudenosti jedino odnose, — pitanje o pomenutoj meri time nije rešeno, niti uopšte dotaknuto, osim što se o tome pita. Ovde, razume se, nije svrha da se to u razvijenom obliku uopšte postavlja, već samo da se ukaže na još mnoge probleme koji očekuju pregaoce na teškom poslu mišljenja o čoveku i vremenu.

